

совітський агітатор, дешевенький і незграбний..." [15, с. 396]. Кожен мистецький твір мав нести в собі чітко визначене "ідеологічне навантаження".

Для переборення залишків капіталізму у свідомості людей, поряд із кінематографом, передбачалося більш активно використовувати інші види мистецтва. Українські театри, об'єднання письменників, музикантів, художників ("Гарт", "Плуг", ВУСПП, ВУТОРМ, АПМУ, АХЧУ, АРМУ, ОММУ та ін.) були бойовими одиницями на більшовицькому культурному фронті і поширювали мистецькими засобами комуністичну ідеологію серед широких мас української людуності. Діячі літератури і мистецтва визнавали свою роль як провідників нової ідеології, це знайшло відображення в численних деклараціях, статутах, заявах, маніфестах [50, с. 62; 38, с. 8-9; 19, с. 158]. Дискусії, які відбувалися в мистецькому середовищі (літературна, театральна, стосовно розвитку музичного мистецтва і живопису), торкалися питань тактики, який напрямок, стиль, форма найповніше відображають ідеї партії і найефективніше впливають на процес формування нової людини. Однак, із втручанням партії творчі дискусії набували політичного характеру, перетворювалися на частину ідеологічної боротьби в мистецтві.

На початок 1930-х рр. більшовицька політика українізації практично виконала поставлені перед нею завдання. На цей період радянська влада вкоренилася на українських землях, фактично в нових умовах сформувався покоління людей, які вважали себе будівниками нового суспільства, а більшовицьку партію невід'ємною складовою світлого майбутнього. Саме представники цього покоління заміняли спочатку "стару" технічну інтелігенцію, згодом – національно-культурну, наукову, потім настане час змінити і партійну верхівку. Це покоління стане фундаментом тоталітарного радянського режиму. І надалі комуністична партія активно буде використовувати мову, освіту, літературу, мистецтво як засоби впливу на свідомість людей, і зняття для поширення серед населення комуністичних ідей.

1. Безглубенко С.Д. Українське кіно. Начерк історії. – К., 2004. – 192 с.
2. Білокінь С. Нарком. // Сторінки історії Української РСР: факти, проблеми, люди. – К., 1990. – С. 357-367.
3. Бондарчук П.М. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. – К., 1998. – 45 с.
4. Бондарчук П.М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-ті рр.). – К., 2002. – 162 с.
5. Борисенко М.В. Уніфікація літературного життя України в 1920–1932 роках. – К., 2001. – 126 с.
6. Борисенко Е.Ю. Феномен советской украинизации. 1920-1930-е годы. – М., 2006. – 245 с.
7. Бухарин Н.И. Ленинизм и проблема культурной революции. // Бухарин Н.И. Избранные труды. – М., 1988. – С. 368-390.
8. Бухарин Н.И. О поэзии, поэтике и задачах поэтического творчества в СССР. // Бухарин Н.И. Избранные труды. – Ленинград, 1988. – С. 234-304.
9. Васильчук Г.М. Українізація вищих органів державної влади та управління УСРР (1920-ті рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – 23 с.
10. Верменич Я.В. Здійснення українізації у 1920–30-х рр.: політичний і культурні аспекти: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 24 с.
11. Вісти ВУЦВК. – Харків. – 1923. 12. Гринько Г. Социальное воспитание

детей. // Путь просвещения. – 1922. – №1. – С. 2-38.
13. Даниленко В. До витоків політики "українізації". // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 53-67 та ін.
14. Документи трагічної історії України (1917- 1927 рр.) / П.П. Бачинський (ред.-упоряд.). – К., 1999. – 640 с.
15. Єфремов С.О. Щоденники. 1923–1929 / О.С. Путро (упоряд.). – К., 1997. – 834 с.
16. Затонський В.П. Національна проблема на Україні. – Харків, 1927. – 99 с.
17. Ілляшенко В. Історія українського кіномистецтва. – К., 2004. – 386 с.
18. Історія української літератури ХХ ст.: Підруч. У 2 кн. / В.Г. Дончик (ред.). – К., 1998. – Кн. 1: Перша половина ХХ ст. – 464 с.
19. Історія української музики: У 6 т. / Г.А. Скрипник (голова ред. кол.). – К., 1992. – Т. 4 (1917–1941 рр.). – 420 с.
20. Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20–30-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 20 с.
21. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Пер. з англ. – К., 1997. – 266 с.
22. Красилникова О.В. Історія українського театру ХХ сторіччя. – К., 1998. – 208 с.
23. Кручек О.А. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920–1923 рр.). – К., 1996. – 49 с.
24. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші документи Комуністичної партії і Радянського уряду. (1917–1959): У 2 т. / О.В. Килимник (ред. кол.). – К., 1960. – Т. 1. – 884 с.
25. Культурное строительство в СССР. Разработка единой государственной политики в области культуры. Документы и материалы. – М., 1989. – 381 с.
26. Левітан М. Освіта національних меншостей. // Шлях освіти. – 1927. – №10. – С. 27-43.
27. Ленін В.І. Про ідеологічну роботу. – К., 1966. – 423 с.
28. Ленін В.І. Вибрані твори. – К., 1983. – Т.ІІІ. – 746 с.
29. Липинський В.В. Принцип безкоштовності навчання в системі освіти радянської України у 1920-ті рр. // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 4. – К., 2001. – С. 164-173.
30. Література, наука, мистецтво. Щотижневий додаток газети "Вісти ВУЦВК". – Харків. – 1924.
31. Марчук А.В. Украинское национальное движение: УССР. 1920-1930-е годы: цели, методы, результаты. – М., 2006. – 599 с.
32. Мельникова У.П. Мистецькі об'єднання в Україні 1920-х – початку 1930-х років (теоретичні засади та творча практика): Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – Х., 2007. – 23 с.
33. Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.: У 2 кн. / В.Д. Сидоренко (голова ред. кол.). – К., 2006. – Кн.1. – 544 с.
34. Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття. / В. Сидоренко (голова ред. кол.). – К., 2006. – 1054 с.
35. Национальная политика России: история и современность. / Руководитель авт. кол. С.В. Кулешов. – М., 1997. – 680 с.
36. Новохатько Л.М. Национальный аспект доктрины "социалистической реконструкции" (Спроба історико-теоретичного переосмислення). – К., 1997. – 110 с.
37. Новохатько Л.М. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20–30-ті роки ХХ ст.). – К., 1998. – 320 с.
38. Павлов В.П. Українське радянське мистецтво 1920-х-1930-х рр. – К., 1983. – 191 с.
39. Порядки по соціальному вихованню дітей. Вип.1. – Х., 1921. – 136 с.
40. Процик Л.Л. Театр імені Івана Франка: становлення та тенденції розвитку (20-ті рр. ХХ століття): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.
41. Радченко А.Я. Свідчення ровесника віку: Вибрані місця з щоденників 1923–1960 рр. / В.В. Стецюк (ред.). – Кривий Ріг, 1999. – 159 с.
42. Самое важное из всех искусств. Ленин о кино. Сборник документов и материалов. – М., 1973. – 243 с.
43. Скрипник М.О. Вибрані твори. – К., 1991. – 616 с.
44. Смоленський С., Федорівський К. Нариси з педагогічної колективу. – Х., 1929. – 246 с.
45. Стоян Т.А. Система політичної цензури в УСРР у 1920-1930 рр. – К., 2010. – 480 с.
46. "Українізація" 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки. / За ред. В.А. Смоляя. – К., 2003. – 392 с.
47. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1113 Міністерство преси і пропаганди УНР. – Оп.1. – Спр.10. – 116 арк.
48. Червона Зоря. Буквар і читанка для дорослих. / Зложили М.Байрак і О.Кравченко. – Харків-Полтава, 1922. – 112 с.
49. Шаститко П.М. Обреченные догмы: Большевик и национальный вопрос. – М., 2002. – 272 с.
50. Шевченко Й. Сучасний український театр. – Х., 1929. – 104 с.
51. Яновська Е.В. Соціальне виховання як неминуча історична потреба. – К., 1922. – 81 с.

Надійшла до редколегії 21.02.11

Ю. Полова, асп.

ЛІКВІДАЦІЯ ДУНАЄВЕЦЬКОГО НАДРАЙОННОГО ПРОВОДУ ОУН(Б) (1951 р.)

За документами ГДА СБ України висвітлюються оперативні заходи, проведені УМДБ Кам'янець-Подільської області, реалізація яких стала ліквідацією Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(Б) у серпні-жовтні 1951 року.

In the article, based on the documents of Security service of Ukraine Branch-wise state archive, opened operational measures of the UMGB Kamianets'-Podolsk region consequent of what was the elimination of Dunayevets'kyi nadrayonnogo provodu OUN(b) in August-October 1951.

У дослідженні історії України ХХ століття значне місце займає вивчення діяльності Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) та Української Повстанської Армії (далі – УПА). Все ж географія більшості наукових праць обмежується територією західних областей, тоді як у напруженій боротьбі за самостійність брало участь

населення всієї України. Протягом 1941-1945 років обидві фракції ОУН спромоглися поширити свою мережу далеко за межі Галичини та Волині на землі Центральної, Південної та Східної України. У кожній області ОУН має власну історію та своїх лідерів, що тільки останнім часом стали відкриватися українському суспільству.

У даній статті мова піде про діяльність та останній склад Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б). Особлива увага присвячена оперативним заходам Управління МДБ Кам'янець-Подільської області (нині – Хмельницька область) з ліквідації членів Дунаєвецького надрайону реалізованих у серпні-жовтні 1951 року, внаслідок яких він припинив своє існування.

Окремі матеріали, що висвітлюють характер та методи діяльності Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б), опубліковані у збірнику документів за редакцією В. Сергійчука "Український здви́г: Поділля. 1939-1955" [8].

Багатий фактологічний матеріал про діяльність підпілля ОУН(б) зібраний у книзі Н. Мизака і В. Горбатюка "За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА" [7]. Автори рельєфно відображають співпрацю населення із підпіллям, хоча не виокремлюють працю Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б) із загального контексту. Варто відзначити, що дослідники встановили членів надрайону, хоча їм не вдалося ідентифікувати прізвища окремих підпільників, зокрема "Назара" (С. Свободний) та "Гриця" (Д. Снігур). У книзі вперше надруковано акт Кам'янець-Подільського управління МДБ про затримання Х. Мартюка у с. Балин Смотрицького району 30 вересня 1951 року. Окремий розділ присвячений його творчій спадщині, опубліковано кілька поезій. З іншого боку, слабо висвітлений комплекс оперативних заходів УМДБ Кам'янець-Подільської області з ліквідації Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б), не окреслені територіальні межі його діяльності.

Аналіз згаданої літератури показав, що комплекс заходів із ліквідації Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б) досі не став темою окремого дослідження. Крім того, документи, виявлені у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, дозволяють повністю відтворити оперативні заходи з ліквідації членів надрайону.

Детальну інформацію про реалізацію агентурної справи "Останні" на членів Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б) містять доповідні записки Управління Міністерства державної безпеки (далі – УМДБ) УРСР у Кам'янець-Подільській області. Саме на них спирається автор, висвітлюючи тему статті. Велику цінність мають акти затримання підпільників. Архівно-кримінальні справи на І. Гаргата та Й. Демчука показують діяльність підпілля ОУН(б) на Кам'яничині очима його учасників. Тут також вміщені протоколи допитів останнього керівника надрайону Х. Мартюка, що висвітлюють територію діяльності та останній склад проводу. Важливим доповненням до цих матеріалів стали загальні інструкції та вказівки керівництва ОУН(б).

Метою публікації є дослідження оперативних заходів, проведених УМДБ Кам'янець-Подільської області, внаслідок яких припинив свою діяльність Дунаєвецький надрайонний провід ОУН(б).

Дунаєвецький надрайон входив до складу Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(б), що поширював свою діяльність на центральні та східні райони області. Початково Дунаєвецький надрайонний провід ОУН(б) охоплював території Дунаєвецького, Миньковецького, Віньковецького, Солобковецького та частину сіл Смотрицького районів Кам'янець-Подільської області (використовується адміністративно-територіальний поділ того часу). У 1949 році Кам'янець-Подільський окружний провідник "Гомін" (прізвище не ідентифіковане) провів реорганізацію надрайону, виділивши із його складу Віньковецький надрайон. Подальші зміни провів новий керівник Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(б) "Скоб" (М. Качановський), переглянувши

територіальні межі надрайону. Таким чином, на початку 1950-х років Дунаєвецький надрайонний провід діяв у Дунаєвецькому, Солобковецькому (нині – Ярмолинецький район), Ярмолинецькому, Городоцькому та частині Гвардійського (нині – переважно Хмельницький район) районів.

За свідченнями останнього керівника надрайону "Алкіда" (він же "Охрім" – Мартюк Хома), у 1950–1951 роках йому підпорядковувалися підпільники "Олег" (П. Гречух), "Олесь" (Є. Довгань), "Назар" (С. Свободний), "Гриць" (Д. Снігур), і "Лесь" (І. Гаргат) [2, арк. 110–111]. Як бачимо, увесь провід надрайону складався з 5–6 підпільників, нижчих ланок взагалі не існувало. Важкі умови не дозволяли створити осередки підпілля ОУН(б) на місцях, тому структурного поділу надрайон не мав. Функції, що зазвичай розподілялися між відповідними референтами проводу, в основному зосереджувалися в руках провідника та кількох підпорядкованих йому підпільників. Члени проводу були поділені на малі групи, що постійно рейдували територію надрайону. Не проводилось належним чином господарське забезпечення, базою якого в основному було місцеве населення. За свідченнями члена Дунаєвецького надрайонного проводу І. Гаргата: "окрім націоналістичної роботи, підпільники займалися заготівлею для себе продуктів харчування, одягу, взуття і грошей, адже фактично знаходились на самозабезпеченні, грошей на свої потреби від вищого проводу отримували дуже мало. Заготівля усього необхідного в основному здійснювалося шляхом пограбувань сільських кооперацій, колгоспів і окремих громадян" [1, арк. 117]. З іншого боку, ОУН(б) забороняла своїм членам зайвий раз привертати увагу органів МДБ до підпілля, тому терористичні акти зводились до мінімуму.

На початку 1950-х років основна діяльність ОУН(б) зводилася до посиленої пропаганди націоналістичних ідей серед східних українців. Перед підпільниками на СУЗ стояло подвійне завдання: виховати нові кадри для підпілля, підвищити загальний рівень свідомості громадян. В інструкціях проводу від червня 1950 року щодо пропаганди серед східних українців наголошувалося: "В політично-пропагандистській роботі серед населення вести рішучу боротьбу проти вищості росіян і почуття власної меншовартості. Рівно ж усіма засобами підносити національно-політичну свідомість населення, розв'язку усіх соціальних питань якнайтісніше пов'язувати із існуванням УССД" [5, арк. 387]. Тут же визначалися основні завдання роботи на СУЗ: "підшукувати кандидатів і вести працю над ними; основне завдання – вишкіл і виховання члена; основні кадри – молодь" [5, арк. 387]. У вказівках проводу ОУН(б) щодо пропагандистської роботи на 1951 рік зазначалося: "глибока зневіра у власні сили, брак почуття національної гордості, незнання правдивої української історії, особливо періоду Визвольних змагань 1917–1920 рр. є ознакою сьогодення. Тому потрібно популярної, приступної літератури, яка підносила б елементарну національну свідомість, розбуджувала б український патріотизм та українську національну гордість. Прагнення до економічного та соціального покращення становища завжди якнайтісніше пов'язувати з потребою відокремлення Росії від України" [6, арк. 317]. Виконуючи вказівки проводу, члени Дунаєвецького надрайону постійно рейдували територією, ширячи ідеї українського націоналізму серед місцевого населення. Пропаганда проводилася в основному шляхом особистих бесід. Літературу давали читати людям, яких готували для підпілля, утримувачам конспіративних квартир. Дунаєвецький надрайонний провід мав конспіративні квартири у селах Зеленче, Нестерівці, Гірчична, Руда Гірчична, Іванківці, Кривчик, Чаньків, Ганівка Дунаєвецького району, селах Стріхівці,

Глушківці, Томашівка Солобковецького району, селах Кадиївці, Сказинці Ярмолинецького району та ін.

Не зважаючи на роки виснажливої боротьби і значні кадрові втрати підпілля ОУН(б) продовжувало свою діяльність на теренах Кам'янець-Подільської області, залучаючи нових прихильників до своїх лав. Хоча на початку 1950-х років чисельність активних учасників підпілля складала лише кілька десятків, все ж сам факт їх існування і діяльності становив серйозну загрозу для радянської влади. Крім того, керівництво МДБ УРСР раз за разом журило місцевих колег за неефективну роботу у даному напрямку. 25 липня 1951 року відбулася нарада оперативного складу обласного управління, районних та міських органів МДБ Кам'янець-Подільської області, де в черговий раз обговорювалися питання щодо посилення практичної боротьби, викриття та ліквідації діючого на теренах області підпілля ОУН(б). Учасники наради відмічали: "В наслідок непослідовної роботи область сильно уражена оунівським підпіллям, що діє у 16 районах. Цьому також сприяє та обставина, що МДБ УРСР вважає область східною не даючи необхідних штатів та військ". За результатами наради, з метою посилення боротьби з підпіллям ОУН(б), 27 липня 1951 року начальник УМДБ по Кам'янець-Подільській області полковник М.Л. Руденко підписує наказ № 0038. У документі йшлося про комплекс заходів з ліквідації надрайонних проводів Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(б). Згідно положень наказу, для виявлення і ліквідації оунівського підпілля на території області створювалися оперативно-чекістські групи, які закріплювалися окремо за кожним надрайонним проводом. Зокрема, для розшуку підпілля Дунаєвцького надрайону, створювалась оперативно-чекістська група на чолі з майором Трегубенком. Начальник оперативної групи до 10 серпня 1951 року мав вивчити оперативну обстановку і розробити план агентурно-оперативних заходів. Обов'язковою умовою також був підбір та вербування агентів з числа виявлених оунівських зв'язків.

За роки боротьби з націоналістичним підпіллям чекісти нагромадили чимало документів та свідчень учасників та симпатиків ОУН(б), які широко використовували у своїй роботі члени оперативної групи. Зокрема, 26 грудня 1949 року у с. П'ятничани Ориненського району Кам'янець-Подільської області було викрито техзвено Кам'янець-Подільського окружного проводу ОУН(б). З криївки, де знаходилася типографія "імені Ярослава Старуха", було вилучено цінні документи: "велику кількість фотографій підпільників, автобіографії членів окружного проводу, звіти з роботи рейдових груп ОУН(б) на території Кам'янець-Подільської та Вінницької областей". У травні 1950 року на хуторі Козак Кам'янець-Подільського району у господарстві одного із місцевих мешканців чекісти виявили криївку, звідки вилучили документи Кам'янець-Подільського надрайонного проводу ОУН(б). У доповідній записці про результати роботи 2-го відділу УМДБ Кам'янець-Подільської області по лінії боротьби з ОУН(б) за липень-серпень 1951 року читаємо "В результаті аналізу документів вилучених у грудні 1949 року в с. П'ятничани Ориненського району Кам'янець-Подільської області, що належали Кам'янець-Подільському окружному проводу ОУН(б), та у травні 1950 року документів Кам'янець-Подільського надрайонного провідника "Матюшенка" було встановлено, що на території Дунаєвцького, Солобковецького, Смотрицького і Ярмолинецького районів Кам'янець-Подільської області діє провідник "А-9" він же "Алکید" [3, арк. 7]. Та найбільшою вдачою оперативних працівників було захоплення 8 лютого 1951 року у

м. Вінниця одного з керівників підпілля ОУН(б) на Поділлі "Лугового" (Й. Демчука). Протягом 1946-1949 років "Луговий" очолював Дунаєвцький надрайонний провід ОУН(б). Він добре знав територію діяльності та більшість членів надрайонну, особисто знав "Алкіда" та чимало конспіративних квартир, якими користувався провідник та його підлеглі. Після тривалих допитів чекістам вдалося вибити із "Лугового" цінні свідчення, які незабаром використали для ліквідації Дунаєвцького надрайонного проводу ОУН(б). На основі зібраних матеріалів 8 серпня 1951 року була заведена агентурна справа № 395 під назвою "Останні" [3, арк. 7].

Оперативний план ліквідації Дунаєвцького надрайонного проводу ОУН(б) начальник МДБ Кам'янець-Подільської області полковник М.Л. Руденко затвердив 16 серпня 1951 року. В його основу були покладені свідчення "Лугового" щодо наявних конспіративних квартир у районах діяльності Дунаєвцького надрайонного проводу ОУН(б). Мета плану – перевірити усі конспіративні квартири на яких з'являвся "Алکید" та його підлеглі, вивчити їх утримувачів та можливості їх залучення до співпраці з УМДБ. Зокрема, передбачалося їх перевірка у селах Зеленче, Нестерівці, Кривчик, Ганівка, Вихрівка, Руда Гірчичнянська Дунаєвцького району, селах Балин, Рудки Смотрицького району, селах Прокурівка, Маліївці, Підлісний Мукарів, Стріхівці Солобковецького району Кам'янець-Подільської області.

У ході проведення агентурно-оперативних заходів було встановлено, що Дунаєвцькому надрайонному проводу ОУН(б) належить близько 100 конспіративних квартир на території Дунаєвцького, Солобковецького, Смотрицького, Ярмолинецького районів Кам'янець-Подільської області. Упродовж серпня-вересня 1951 року було завербовано близько 40 утримувачів конспіративних квартир, якими користувалися члени Дунаєвцького надрайону [3, арк.9]. Члени оперативної групи розробили плани захоплення підпільників у місцях їх найбільш вірогідної появи, підготували засідки і тепер чекали, коли до їх рук потрапить перша жертва.

Одну з засідок було організовано у жителя с. Покутинці Віньковецького району, квартиру якого періодично відвідували провідник Дунаєвцького надрайону "Алکید" та його підлеглі "Лесь" і "Олег". Агента забезпечили снодійним препаратом, який останній мав підсипати у їжу підпільників [4, арк.21]. Виконуючи завдання провідника наприкінці вересня 1951 року підпільники "Лесь" та "Олег" проводили пропагандистський рейд у селах Кадиївці, Шарівка, Сутківці, Глушківці, Покутинці [1, арк. 35]. В ніч з 26 на 27 вересня 1951 підпільники зайшли на квартиру агента у с. Покутинці, де й були затримані оперативною групою УМДБ. Приготування чекістів дали перші результати. Затриманими виявилися Іван Гаргат ("Лесь", "Липкевич"), 1924 року народження, родом із с. Іванківка Лисецького району Івано-Франківської області та Петро Гречух ("Олег", "Береза"), 1925 року народження, виходець с. Іванківці Скала-Подільського району Тернопільської області. Дуже цікавою, на нашу думку, є постать Івана Гаргата. Він був фотографом, дякуючи його таланту та хисту до сьогодення збереглися світліни учасників підпілля Івано-Франківщини та Кам'яниччини, фотографії з закордонного рейду УПА до Румунії у 1949 році, учасником якого він був. Зазначимо що серед відомих чекістам членів Дунаєвцького надрайону "Лесь" не значився, адже на теренах Кам'янець-Подільської області він з'явився наприкінці 1950 року. І. Гаргат мав завдання налагодити підпільну мережу у Дніпропетровській області, але внаслідок порушення ліній зв'язку із східними областями, змушений був залишитися на Кам'яниччині.

Провідник Дунаєвецького надрайону "Алکید" був схоплений чекістами 30 вересня 1951 року на конспіративній квартирі у с. Балин Смотрицького району Кам'янець-Подільської області. Для його затримання був використаний спеціальний препарат № 47, завдяки якому чекісти взяли живими чимало учасників націоналістичного підпілля. В акті затримання записано: "30 вересня цього року за даними опергрупи УМДБ була проведена чекістсько-військова операція під керівництвом начальника УМДБ Кам'янець-Подільської області полковника М.Л. Руденка по захопленню живим бандита ОУН у господарстві жителя с. Балин Смотрицького району Кам'янець-Подільської області. В результаті операції був захоплений живим бандит ОУН на горіщі будинку "Ю". У захопленого бандита вилучено: німецький автомат, револьвер системи "Наган", пістолет "Парабелум", граната, 4 магазини до німецького автомата, 180 різних патронів, сумка з оунівськими документами. При огляді господарства виявлено схрон в коморі будинку... Захоплений бандит упізнаний, є керівником Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН "Охрім", він же "Алکید" – "А-9", поштова адреса "22" – Мартюк Хома Петрович" [7, арк. 246].

"Алкіду" судилося стати останнім керівником Дунаєвецького надрайону, тому коротко зупинимось на його біографії. Мартюк Хома Петрович, 1923 року народження, родом із містечка Скала-Подільська Тернопільської області. До 1941 року навчався у Чортківській гімназії, пізніше у Львівському політехнікумі. Наприкінці 1943 року вступив добровольцем у дивізію СС "Галичина", після розгрому останньої під Бродами перейшов у підпілля. З 1945 по 1948 роки Х. Мартюк діяв у складі Чортківського надрайонного проводу ОУН(б), пізніше був переведений для роботи на Схід. Перейшовши у Кам'янець-Подільську область, "Охрім" увійшов до складу Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б), де працював під керівництвом "Лугового". Влітку 1949 року "Луговий" отримав завдання відновити діяльність ОУН(б) у Вінницькій області, його місце заступив "Алکید". Х. Мартюк був не лише вправним конспіратором та одним із керівників оунівського підпілля, він також мав хист поета. "Алکید" писав для підпільників вірші та оповідання на повстанські теми. Його літературні праці у підпіллі відомі під псевдонімами "Денис Гафійчин", "Д. Гафійчин", "Д.Г." (на честь матері Гафії). Його перу належать оповідання "Юні бандерівці", "Вірні сини", "Помста", "Дружність", поезії "Над Збручем", "На шляху до волі" та багато інших творів, де прославлялася героїка визвольної боротьби ОУН, УПА за свободу і незалежність України. Частину творчого доробку Х. Мартюка знайдено серед документів та матеріалів Архіву Крайового проводу ОУН(б) "Поділля" в с. Озерна Зборівського району Тернопільської області у 2004 році [7, арк. 244-245].

Після захоплення провідника ліквідація решти учасників надрайону стала справою часу. В першу чергу чекістів цікавили найближчі обумовлені зустрічі та явочні квартири, на яких вони мали відбутися. За свідченнями "Алкіда" підпорядковані йому "Гриць" та "Олес" перебували на завданні у Гвардійському районі. Тут провідник планував провести заготовку продуктів на зиму, куди й направив "Гриця" та "Олеся" [2, арк. 104]. На початку жовтня вони мали зустрітися з ним у с. Данюки або Москалівка Гвардійського району. Для перевірки даних у с. Данюки під виглядом підпільників направили агентурно-бойову групу з трьох осіб, до складу якої увійшов один із нещодавно затриманих членів Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б). Оскільки один із членів агентурно-бойової групи був

знайомий господарю, він, не підозрюючи про небезпеку, повідомив, що "Гриць" та "Олес" перебували у нього кілька днів і незабаром мають повернутися із сусіднього села. Таким чином, була влаштована засідка. Чекісти намагалися не надавати розголосу попереднім арештам, адже підпільники змінювали паролі і явки щоразу після затримання одного з членів. 8 жовтня 1951 року "Гриць" та "Олес" повернулися до с. Данюки, але до конспіративної квартири "Гриць" пішов самотужки. У перестрілці він був убитий, "Олесю" ж вдалося втекти. Убитий підпільник "Гриць" виявився Снігур Дмитро Іванович, 1920 року народження, родом із с. Тудорів Копичинського району Тернопільської області, користувався також псевдонімами "Жук", "Липко", "Дуб" [4, арк. 26].

Для затримання "Олеся" УМДБ розгорнуло оперативну гру з виводом підпільника на зручне для чекістів місце. Зокрема, на запасній явці у с. Москалівка Гвардійського району агентурно-бойова група залишила для "Олеся" грипс, за яким "Алکید" начебто призначав йому зустріч у с. Чаньків Дунаєвецького району. Розрахунок оперативників був вірний, вже наступного дня "Олес" ознайомився з грипсом і попрямував до місця зустрічі. У с. Чаньків на УМДБ працював утримувач явочної квартири, якою часто користувалися підпільники, здогадуючись про зраду господаря. Крім того, відстань між с. Москалівкою та с. Чаньків складала кілька десятків кілометрів, що виснажило фізичні сили підпільника. 12 жовтня 1951 року "Олес" потрапив у приготувану для нього пастку. Чекісти використали увесь арсенал допоміжних засобів аби схопити підпільника живим. В господарстві агента був встановлений апарат "Тривога" для швидкого виклику оперативної групи, агент забезпечений снодійним препаратом № 47. Захоплений "Олес", він же "Руслан", "Гострий", виявився Довгань Євген, 1927 року народження, родом із с. Базаринці Збарзького району Тернопільської області. Протягом 1948-1951 років "Олес" працював під керівництвом Кам'янець-Подільського надрайонного провідника "Матюшенка" (І. Ліщинського), у підпорядкування "Алкіда" був переведений за вказівкою "Скоба" у вересні 1951 року [4, арк. 26-27].

Затримання "Олеся" було останньою акцією у проведеної агентурної справи "Останні", протягом вересня – жовтня 1951 року усі діючі на території області члени Дунаєвецького надрайонного проводу ОУН(б) були затримані. На волі залишився тільки підпільник "Назар", що за свідченнями "Алкіда" у травні 1951 року відійшов разом із провідником Крайового проводу ОУН(б) "Поділля" "Уласом" (В. Бей) на Захід. Життя "Назара" обірвалося у листопаді 1951 року на хуторі Тури Велико-Дедеркальського району Тернопільської області під час облави на організаційного референта Крайового проводу ОУН(б) "Поділля" "Бурлана". Під псевдонімами "Назар", "Крига" своє життя боротьби за незалежну українську державу присвятив Свободний Семен Петрович, 1919 року народження, родом із с. Лапшин Борщівського району Тернопільської області.

У доповідній записці УМДБ Кам'янець-Подільської області за вересень-грудень 1951 року підсумовується: "В результаті у вересні-жовтні 1951 року Дунаєвецький надрайонний провід ОУН(б), що проходив по агентурній справі "Останні" ліквідований повністю" [4, арк. 29].

Отже, у 1950-1951 роках Дунаєвецький надрайонний провід ОУН(б) продовжував активну націоналістичну роботу на теренах Кам'янець-Подільської області. На території його діяльності існувало більше ста конспіративних квартир підпілля, що свідчить про підтримку руху місцевим населенням. Останній керівник Дунаєвецького надрайону "Алکید" (Х. Мартюк) напередодні затримання мав у своєму підпорядкуванні підпільників "Олега"

(П. Гречух), "Олеся" (Є. Довгань), "Назара" (С. Свободний), "Гриця" (Д. Снігур) і "Леся" (І. Гаргат), обставини затримання та загибелі кожного з яких ми з'ясували вище. Більшість з них поплавилися життям за свої переконання та діяльність, отримавши від радянської влади смертні вирoki. Відмічаємо, що прізвища підпільників "Назара" та "Гриця" досі не було ідентифіковано.

Незважаючи на те, що протягом десятиліття протистояння підпілля ОУН(б) та органів радянської держбезпеки йшло з перемінним успіхом, 1951 рік виявився для УМДБ Кам'янець-Подільської області переломним. Розглянувши матеріали агентурної справи "Останні", ми з'ясували, що внаслідок її реалізації Дунаєвецький надрайонний провід ОУН(б) припинив своє існування у жовтні 1951 року. Значною мірою успіху оперативних заходів сприяла вдало підібрана агентура з числа утримувачів конспіративних квартир підпілля. Варто відзначити, що

жоден член Дунаєвецького надрайону не був арештований без застосування снодійного препарату. Паралельно з агентурною справою "Останні" були реалізовані агентурні справи "Вороги" та "Схід" відповідно на Вінковецький та Кам'янець-Подільський надрайонні проводи ОУН(б). Такий масовий наступ мав незворотну дію, підпілля Кам'янецьчини майже припинило свою діяльність і було повністю знищене протягом наступного 1952 року.

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України). – Ф. 5. – Спр. 67580. – Т. 1. 2. ГДА СБ України. – Ф. 5. – Спр. 67580. – Т. 2. 3. ГДА СБ України. – Ф. 2(управління 2-Н). – Оп. 42 (2010) – Спр.18. 4. ГДА СБ України. – Ф. 2(управління 2-Н). – Оп. 42 (2010) – Спр.19. 5. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 29. 6. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 10. 7. Мизак Н.С., Горбатюк В.І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА: Кн.5 / За ред. Н.С. Мизака. – Чернівці, 2006. 8. Серійчук В. Український звид: Поділля. 1939-1955. – К., 2005.

Надайшла до редколегії 21.02.11

С. Таборанський, асп.

МІЖНАРОДНІ КОНГРЕСИ ІСТОРИЧНИХ НАУК: ЗМІНИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ТА СТРУКТУРІ РОБОТИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

У статті розглянуто особливості реформування організації та структури роботи міжнародних конгресів історичних наук другої половини ХХ ст.

The article in examined features of organization and structure of work of international congresses of historical sciences of the second half of the 20th century.

Із здобуттям Україною незалежності, розширилися зв'язки вітчизняних істориків зі світовими організаціями та установами, активізувалася їх участь в міжнародних конференціях, конгресах, симпозиумах. Особливий авторитет здобули міжнародні конгреси істориків, які від початку ХХ ст. проводяться кожні п'ять років під керівництвом Міжнародного комітету історичних наук (далі – МКІН). В 1995 р. в Монреалі було прийнято ухвалу про відновлення членства України у МКІН, що спровокувало інтерес українського читача до історії цієї організації та минулого міжнародних конгресів. Перш за все, увагу привертає друга половина ХХ ст., коли формувалися особливості структури роботи конгресів.

Як не парадоксально, але на сьогоднішній день вітчизняна історіографія означеної теми обмежується лише енциклопедичною статтею голови Українського національно комітету істориків Я. Ісаєвича [7]. Не великі набутки і зарубіжної історіографії, де окремі аспекти проблеми знайшли місце у монографії німецького історика К.-Д. Ердмана [19], а також у історичному огляді участі російських істориків у міжнародних конгресах ХХ ст. [10]. На заповнення наявної прогалини спрямоване дане дослідження, у якому ми проаналізуємо організаційні особливості та секційний поділ міжнародних конгресів історичних наук другої половини ХХ ст.

Відразу зауважимо, що перегляд принципів організації конгресів спровокував перший повоєнний конгрес істориків, який проходив з 28 серпня по 2 вересня 1950 р. в Парижі. За існуючою на той час традицією, всі питання, пов'язані з проведенням конгресу, були в компетенції національного комітету країни-організатора: він визначав секційний поділ, тематику та доповідачів майбутнього з'їзду. Але враховуючи місце проведення форуму та пов'язаний з цим інтелектуальний клімат Франції, вся наукова робота Паризького конгресу стала відображенням домінування соціально-економічної тематики та популярності Школи "Анналів". Останнє яскраво проявилось у назві секцій, які вперше було поділено за галузями історичної науки: "Антропологія та демографія", "Ідеї та історія ментальностей", "Економічна історія", "Соціальна історія", "Історія культури", "Історія сус-

пільного устрою" та "Історія політичних фактів". У програмі майже не залишилося місця для презентації традиційної нарративної історії, за що на адресу організаційного комітету посипалося багато критичних зауважень.

Виникла ситуація змусила МКІН перед проведенням Римського конгресу 1955 р. прийняти два важливих рішення. Перше з них надавало першочергове право у формуванні програми конгресів самим учасникам: передбачалося, що відтепер національні комітети та афілійовані організації будуть надсилати свої пропозиції на розгляд Бюро МКІН і після відповідних корективів їх затверджуватиме Генеральна асамблея та організаційний комітет країни-господаря [18, s. 21]. Друга кардинальна зміна стосувалася принципу секційного поділу роботи конгресу. Якщо в Парижі, у відповідності з підходами Школи "Анналів", за критерій було взято основні галузі історичної науки – економічна історія, соціальна історія тощо, – то в Римі організатори повернулися до хронологічної класифікації: стародавній світ, середні віки, нова та новітня історія. За словами дослідника конгресів К.-Д. Ердмана: "Час знову з'являвся як основна історична категорія, який природно був схемою антично-західної цивілізації" [19, s. 299]. Повернення до старої класифікації забезпечило більш можливості для представлення "історії-події", яка на конгресі в Парижі практично була відсутня.

Саме Риму ми завдячуємо поверненню до хронологічних секцій: "Стародавній світ", "Середні віки", "Нова історія" (з XVI по XVIII ст.) та "Новітня історія" (XIX – XX ст.), які зберігали своє значення протягом всього періоду "холодної війни". Робота в кожній секції проходила навколо декількох основних проблем. До кожної доповіді долучалися короткі повідомлення, які обговорювалися після обідньої перерви. Власне, на наступному конгресі в Стокгольмі 1960 р. принцип роботи хронологічних секцій був ідентичним: знову виділялося 6 – 7 тем, навколо яких точилася дискусія. Перші ж зміни відбулися при підготовці Московського конгресу історичних наук (1970), коли для більшої цілеспрямованості роботи секцій в кожній з них було виділено по одній "головній темі": у секції "Стародавній світ" – "Проблема